

Орлов Юрий Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.23

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена дослідженню предмету та гносеологічних підстав створення й розвитку політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. Обґрунтовується необхідність формування інтегрованої, завершеної та логічно виваженої системи наукових знань щодо феномену політичної злочинності, політичних криміногенних факторів та політико-управлінського вектору кримінально-превентивної діяльності. Визначається структура предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, в якій виділено три основні блоки явищ.

Ключові слова: політика, злочинність, протидія, політико-кримінологічна теорія, предмет, структура.

Статья посвящена исследованию предмета и гносеологических оснований создания и развития политико-криминалогической теории противодействия преступности. Обосновывается необходимость формирования интегрированной, завершенной и логически взвешенной системы научных знаний относительно феномена политической преступности, политических криминогенных факторов и политико-управленческого вектора криминально-превентивной деятельности. Определяется структура предмета политико-криминалогической теории противодействия преступности, в котором выделено три основных блока явлений.

Ключевые слова: политика, преступность, противодействие, политико-криминалогическая теория, предмет, структура.

The article is devoted to research an object and gnosiological grounds of creation and development of criminality's counteraction politic-criminological theory. The necessity to integrating of the scientific knowledge system, completed and logically self-weighted is grounded in relation to the phenomenon of political criminality, political criminogenic factors and politic-administrative vector of criminally-preventive activity. The structure of criminality's counteraction politic-criminological theory is determined and it's including three basic blocks.

Keywords: politics, criminality, counteraction, politic-criminological theory, object, structure.

Події, що мали місце й продовжують відбуватися в Україні протягом останнього року наочно демонструють недостатню ефективність існуючих нині систем забезпечення безпеки суспі-

льства від криміногенних загроз. Масштаби останніх перевершили всі можливі наукові прогнози та набули гібридних форм, що поєднують загальнокримінальні, економічні, політичні, в тому числі й геополітичні, прояви. Не зважаючи на різноманіття та інтенсивність останніх, очевидним є те, що зона тяжіння глибинних детермінант їх відтворення фокусується на складових політичної системи. З огляду на це, актуальною видається проблема формування в кримінології якісно нових підходів до аналізу як традиційних, так і нетрадиційних для нашої країни феноменів злочинності, їх факторів з урахуванням політичної компоненти в її генезі.

Політико-кримінологічні проблеми порушувалися у працях численних вчених, серед яких, зокрема, О. М. Бандурка, В. М. Бурлаков, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, П. А. Кабанов, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, В. В. Лунєєв, О. С. Овчинський, А. Л. Сморгунова, А. М. Черниш, В. О. Шабалін, В. І. Шакур, Д. А. Шестаков та інші. Визнаючи суттєвий внесок названих науковців до розроблення вказаного напрямку науково пошуку, слід, все ж, зауважити на тому, що їх напрацювання є розрізненими та такими, що не в повній мірі відображають весь комплекс явищ, так чи інакше пов'язаних з існуванням політичної злочинності. Крім того, практично поза увагою авторів залишилися питання використання інструментів політичного управління з кримінально-превентивною метою. Вказані обставини обґрунтовують актуальність формування окремої та логічно завершеної системи політико-кримінологічних знань.

Мета статті полягає у визначенні наукових засад формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, що передбачає окреслення гносеологічних підстав її створення та надання характеристики її предмету.

Розвиток цивілізації у XX ст. – на початку XXI ст. ознаменувався науково-технічним проривом й безпрецедентним поглибленням практично у всіх напрямках, сферах й рівнях знання. Без перебільшення можна стверджувати, що сучасна людина, як ніколи раніше, з початку свого народження й до кінця своїх днів перебуває у безперервному русі по багатоканальним інформаційним потокам, що пронизують всі системи соціальної дії. Матричне світосприйняття стає неактуальне, а сценарії розвитку суспільств –

все менш прогнозовані. Протягом життя одного покоління людей післяпостмодерної ери наукова картина світу змінюється багаторазово. Ця властивість сучасної соціодинаміки відображається як на інституційних складових суспільного поступу (зміни освітніх програм, ринку праці, правової системи тощо), так і на його світоглядно-орієнтаційних компонентах. Все більш гострими стають ефекти аномії, що продукуються культурними дисонансами поколінь, а інтенсифіковані глобалізаційні тренди конфліктують з принциповими позиціями методологічного націоналізму¹ у публічному управлінні, які все частіше виявляються неспроможними надати адекватну відповідь на активізовані загрози, в тому числі й криміногенного характеру. Очевидним також стає й низька ефективність існуючих гуманітарних теорій: політичних, соціологічних, кримінологічних, культурологічних та ін. Наростаюча фрагментарність їх змісту на фоні його глибини стає більш явною, що настільки ж явно засвідчує і зростаючий розрив між різними галузями наукового знання. Ця обставина дала підстави окремим вченим (зокрема, У. Беку, С. Корбриджу й деяким іншим) вести мову про «контейнерні теорії» у суспільствознавстві (куди потрапляють всі класичні теорії Е. Дюркгейма, М. Вебера, К. Маркса, Е. Сатерленда та інших) [1, с. 11] й «контейнерну» властивість світосприйняття, констельованість, а не взаємопроникнення, взаємодію суб'єкту та референту у доктринальній системі їх феноменологізації. І хоча означена їх характеристика застосовувалась вказаними науковцями здебільшого у контексті критики державно-національного ізоляціонізму як вихідної гносеологічної підстави, що призводить до порушення цілісності наукового

¹ Термін «методологічний націоналізм» уведений в науковий обіг американськими дослідником М. Елброу та набув свого подальшого обґрунтування й використання у роботах У. Бека, Дж. Томпсона та інших науковців. Його суть може бути зведена до констатації обмеженості наукового споглядання кордонами держав та, відповідно, до певної міри національний, державницький характер евристичного руху теорії. Міжнародність, транскордонність, як властивість соціальних явищ, процесів, згідно настановам методологічного націоналізму визнається як референтний об'єкт сприйняття й дослідження. Вочевидь, в умовах інформаційного, технологічного, фінансового світового синтезу вказаний підхід втрачає свою цінність як самодостатній. Політичний ізоляціонізм не повинен і не може екстраполюватися на інші сфери соціального буття, що підтверджується історією.

знання, його універсальності, вона ж влучно ілюструє і його змістовні проблеми, що втілені у явищі фрагментарності.

Евристична слабкість сучасних гуманітарних наук стає дедалі більш прогнозованою по мірі зростання непрогнозованості впливу на предмет їх дослідження факторів з числа тих, що вивчаються суміжними науками. При цьому кожна з них на сьогодні настільки заглиблена у власні галузеві, секторальні проблеми, що в багатьох випадків проблематичним стає не тільки популяризація наукових здобутків, а й їх узгодження один з одним, та, зрештою, із загальною науковою картиною світу. Остання виявляється мозаїчно розпорошеною, позбавленою стрижневих, єднаних елементів.

Відтак, постає нагальна проблема у міжгалузевому, міжсистемному упорядкуванні існуючих знань, їх синхронізація, адаптація під суспільні запити у вирішенні комплексних задач, таких, наприклад, як ефективна протидія злочинності. При цьому ми свідомі в тому, що окремі критики цілком логічно можуть поставити питання про принципову хибність такого напряму наукового пошуку, посиляючись на елімінованість категорії «цілісність», як продукт неklasичного філософствування. Дійсно, класичні та й навіть неklasичні (у вузькому значенні цього слова, бо в широкому сенсі неklasичне розуміння передбачає й постнеklasичне) тлумачення цілісності й справді не спрацьовують в епоху Постмодерну, потребують докорінного переосмислення. Однак переосмислений з позицій постнеklasичної парадигми термін «цілісність» чи «тотальність» стає наріжним каменем в архітектоніці справді сучасної світоглядно-методологічної системи. В цьому переконує, зокрема, позитивний досвід дослідників, що спеціально зосередили свої зусилля на розробці тоталогії, постнеklasичного філософського вчення про тотальність як особливу цілісність, що, трансформуючись і розгортаючись у собі, зберігає водночас саму себе, є такою ідентичністю в собі, в якій всі просторові й часові варіації процесу постають формоутвореннями одного і того ж, мають характер оновлення [2, с. 330].

Проте, наразі, мова не йде і про синтетичне примітивування світосприйняття. Традиційні методології істотно спрощують ситуацію, коли редукують суб'єктивне і об'єктивне одне до одного, абсолютизуючи роль чи-то першого (класичний варіант превалювання Бога, Природи, Суспільства, Держави, Нації, Колек-

тиву, Абсолютного Духу тощо над людиною), чи другого (некласичне поклоніння суб'єкту, персоні, екзистенції, людській активності і свободі, свідомості і підсвідомості, інтуїції і волі, релігійним уявленням людини, її знанням, почуттям, емоціям) [3, с. 16]. Частково – це є продуктом постмодерністського методологічного нігілізму, а частково – виявом обмеженості його потенцій (у термінології В. Франкла – проблема екзистенційного вакууму) й деструктивного характеру окремих напрямів та теорій, що нівелюють значення порядку (нехай навіть і у хаосі), цілісності, ставлять під сумнів основи діалектичного мислення як такого.

Цілісність, відтак, постає складноутвореною властивістю буття, сценарії розвитку якого можуть бути генерально репрезентовані виключно на вищих рівнях біосоціальних структур. Їх системоутворюючі імпульси, умови (управлінські, організаційні, природничо-вітальні) структурують найбільш загальні сюжети соціодинаміки. Нижчі ж – в більшості своїй є неупорядкованими, їх рух відзначається нелінійністю, дисипативністю; в них ексцеси на аномалії відіграють суттєву роль у детермінаційному поступові при збереженні певного, визначеного різномірними аттракторами загального тренду.

Окреслені особливості тотальності, як оновленого бачення диференційованої цілісності, свідчать, що культурний, загальноцивілізаційний, природничо-соціальний простір не є гомогенним, однорідним та ізотропним. Поняттями тоталлогії, які враховують зазначену обставину, є тоталлогічний ландшафт та перспективізм. Перше фіксує складний, структурований і відмінний у різних місцях тотальності характер її будови. Друге – вказує на різний характер перспектив тоталлогічного ландшафту, що відкриваються залежно від місця, з якого ведеться спостереження [3, с. 17]. Як зазначав М. О. Бердяєв, «світ змінюється залежно від того, звідки на нього дивляться, з якого віку, середовища, класу, конфесії тощо. І змінюється не лише погляд на світ, змінюється і погляд залежно від людської величі або людської нікчемності, від творчого розвитку людини або від низького рівня людини і її падіння» [4, с. 284].

Вказана особливість сприйняття цілісності-тотальності, на наше переконання, має бути врахована у методології наук взагалі та гуманітарних, зокрема. Завдяки тоталлогічному підходу виявляється можливим поєднати на компліментарній основі

окремі раніше несумісні теорії, вчення, концепції. Наприклад, визнання складної, диференційованої цілісності як феномену соціально-природничого середовища відкриває шлях до інтеграції положень синергетики та базових законів і категорій діалектичного детермінізму тощо. При цьому також слід визнати, що вказана цілісність не завжди має онтологічний характер, а визначається такою суб'єктом пізнання через конструювання феноменологічних зрізів буття, їх синтезу та праксеологічної адаптації. Влучно з цього приводу висловлювався все той же М. О. Бердяєв: «Те, що зветься буттям, визначається не думкою, а пізнанням, не ідеєю, а цілісним суб'єктом, тобто і почуттям, і волею, і всією спрямованістю» [4, с. 256]. Тому важливим завданням трансформації сучасної науки є не лише формування нових методологій, а й нових парадигм світобачення, заснованих на синтезі, а не протиставленні знання апостеріорі та апіорі. Саме завдяки останньому має досягатися взаємовплив та корегування, позитивне перетворення сущого та належного, онтологічних явищ, процесів та феноменологічних конструктів.

Наведене зауваження видається особливо важливим в тих сферах пізнання, в яких практичний досвід є достатньо проблематичним, а їх гносеологічні можливості – обмеженими. Це може впливати зі специфіки об'єкту дослідження, який з одного боку не підлягає суворій формалізації, а з іншого – його об'єктивізовані прояви явно не відображають генеалогічні підстави їх генези та можуть бути осмислені, оцінені виключно при широкому використанні можливостей соціального конструювання, а, отже, оперування емпіричним знанням. Крім того вказана обмеженість може обґрунтовуватись особливостями організації наукового пошуку, який не завжди надає досліднику можливість безпосереднього сприйняття явищ, подій, процесів*. Не є виключенням в цьому сенсі і криміноло-

* Принципова можливість реалізації подібного сценарію мислення детально обґрунтована ще в роботах І. Канта, який довів здатність розуму апіорі здійснювати пізнавальні синтетичні операції до та незалежно від експерименту. Наукове пізнання – вказував І. Кант – не може залежати від вірогідності одного досвіду, воно має містити внутрішню необхідність, тобто бути знанням до практики [5, с. 149]. Подібне методологічне зауваження щодо застосування синтетичних аналітичних апіорних форм є необхідним з

гічна наука, яка сьогодні потребує впровадження якісно нових підходів до формування своєї предметної області пізнання, розширення останньої за рахунок налагодження та розвитку міждисциплінарних зв'язків при збереженні формалізованих меж. Ця потреба зумовлена як переосмисленням сутності злочинності, так і необхідністю зміни контейнерного формату дослідження її детермінант, а також стратегій кримінально-превентивної діяльності, виходу за межі позитивістської прагматики.

Варто зауважити, що вітчизняна кримінологічна традиція багато в чому віддзеркалює названі вище загальнонаукові проблеми: зберігаються потужні гносеологічні позиції методологічного націоналізму, статистичного або ж квазісистемного поняття злочинності тощо. Хоча, справедливості заради відмітимо, що з 90-х років минулого століття на пострадянських просторах фіксується активізація дослідження альтернативної спрямованості, які відображають спроби вийти за консервативні діалектико-матеріалістичні моделі пізнання проблем злочинності та, водночас, використати епістимологічні можливості сучасних типів наукового, філософського споглядання. В якості таких спроб можемо відзначити формування інституціонального підходу до розуміння злочинності, репрезентованого, перш за все, працями таких науковців невсько-волзької кримінологічної школи, як А. П. Данилов, с. У. Дикаєв, А. І. Долгова, Я. І. Гілінський, В. К. Глістін, Г. М. Горшенков, П. А. Кабанов, Г. Л. Касторський, В. В. Лунєєв, Д. А. Шестаков, а також й деяких вітчизняних фахівців, серед як О. М. Бандурка, В. М. Дрьомін, О. М. Литвинов, В. І. Поклад, В. М. Попович, В. О. Туляков та інші.

Безперечним здобутком інституціональної кримінології є формування своєрідних семіотичних мостів між розрізненими соціологічними й кримінологічними вченнями, між злочинністю та соціальними інститутами, налагодження трансгалузевого міжсистемного бачення природи злочинності.

При цьому в жодному разі не применшуючи дійсно суттєвий внесок означених науковців у розвиток кримінологічної науки, який за окремими параметрами можливо зіставити з певним проривом, слід все ж визнати, що фокус їх уваги зосередився виключно

огляду на специфіку політико-кримінологічних проблем, дослідження яких досить часто не має під собою емпіричної підстави.

довкола проблем політичної злочинності, її проявів та детермінації у тій чи іншій іпостасі. Звісно і ці проблеми є ще в недостатній мірі розробленими, а результати вирішення задач, що складають цілі відповідних досліджень мають суттєвий практико-перетворювальний потенціал, зорієнтовані не лише на заповнення доктринальних ніш у кримінологічній науці, а й на конкретне прикладне застосування. Однак, не обґрунтованим, на нашу думку, було б намагання обмежити інституційне й галузеве взаємопроникнення політики та злочинності, політології та кримінології виключно одним виміром, однією площиною – політичною злочинністю. Цілісність соціальної дійсності – багатовимірна; зв'язки між явищами, процесами та відповідними феноменами мають поліваріативний, нелінійний, різноплановий характер. Тож і постає потреба у формуванні окремої теорії, яка б забезпечувала можливість візуалізації широкоформатних багатосторонніх гносеологічних зв'язків, так чи інакше можливих на базі використання знань з предмету політології, кримінології та інших дотичних наук. І в цьому сенсі розуміння сутності вказаної теорії ґрунтується не лише на описанні, поясненні, прогнозуванні політичної злочинності та її факторів, а й кримінально-превентивних можливостей політики, як системи нерозкритих потенціалів у сфері протидії загальній злочинності. Вказану теорію, з огляду на означені предметні контури, вважаємо за можливе назвати політико-кримінологічною. Визнання останньої власне теорією зобов'язує до формування відповідних аргументів.

Зазвичай теорію визначають як логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення [6, с. 934]. У більш широкому розумінні теорія бачиться як форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності. Тобто – це комплекс уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення якого-небудь явища [7, с. 204]. Кожну науку утворює лише сукупність окремих і різних теорій. Вони можуть бути створені на основі однієї і тієї ж сукупності фактів, але по-різному оцінювати їх, і кожна може бути коректною, виходячи з власної системи аргументів. Теорія являє собою якнайбільше розвинуту форму організації і систематизації наукового

знання [8, с. 67]. Вона є свого роду системою аналітичних категорій, ланцюгом понять та визначень, що організують пізнання та мовне вираження певного фрагменту дійсності [9, р. 1–13].

Грунтуючись на загальному розумінні наукової теорії, а також, враховуючи викладені вище зауваження щодо необхідності інтеграції міжгалузевого гуманітарного знання під кримінологічним кутом в площині політичних наук, можливо запропонувати наступне *визначення політико-кримінологічної теорії протидії злочинності: це система ідей, понять, категорій і зв'язків між ними, що описують, пояснюють сутність та закономірності детермінації політичної злочинності, особливості політичного злочинця та політичних факторів злочинності, визначають практичні рекомендації щодо їх нейтралізації, а також формують науково-прикладні засади протидії злочинності засобами політичного управління.*

Сформоване бачення наукових підстав вироблення політико-кримінологічної теорії дозволяє виділити наступні три основні предметні блоки (розділи), що складають її структуру.

I. Методологія політико-кримінологічної теорії. Відомо, що теоретичне оточення наукового знання є сукупністю світоглядних ідей: етичних, естетичних, правових і т. д. При цьому найбільш концентрований вплив на його структуру здійснюється через філософію [10, с. 25]. І політико-кримінологічна теорія протидії злочинності в цьому сенсі також не є виключенням. Як і будь-яка система наукового знання вона потребує належних орієнтирів, своєрідних дороговказів як на евристичному шляху, так і щодо інтерпретації, застосування її положень. Виходячи з цього, невід'ємним елементом структури вказаної теорії має бути методологія, яка б забезпечувала формування достатньо чіткої системи гносеологічних засад дослідження політико-кримінологічних проблем. Вони (засади) мають бути адаптивними щодо кожної зі складових теорії, забезпечуючи їх цілісність та несуперечливість.

Враховуючи інтегративний характер запропонованої теорії, виняткової важливості набуває задача забезпечення належної компліментарності теорій, концепцій як філософського, так і спеціально-наукового рівня, притаманних політології, кримінології та державному управлінню та запобігання, таким чином, можливої еkleктиці та фальсифікації науковості отримуваного в подальшому знання. Тому переконані, що методологія політико-

кримінологічної теорії протидії злочинності має бути окремим її структурним компонентом. Більше того, останній не повинен набувати архаїчних та непорушних рис на кшталт діалектичного матеріалізму радянської епохи. Методологія має бути гнучкою, реагувати на новітні форми, напрями соціодинаміки у всьому її багатоманітті. Варто погодитись із Б. Крауз-Мозер, яка зазначає: «Методологічне сприйняття забезпечує суттєві аргументи на користь того, що рефлексія, міркування, пов'язані з гуманітарними науками – основоположними стрижнями яких є соціологія та політичні науки – необхідні для розуміння і роз'яснення універсальних реалій людського екзистенціалізму. І це не дивлячись на те, що вони не призводять до непохитного протягом тривалого проміжку часу знання, а інтелектуальна впевненість втрачає позиції...» [11, с. 13]. Дійсно, якщо виразитись словами класика – вирішити проблему, перебуваючи на тому ж рівні знань, на якому вона виникла, не можливо (А. Ейнштейн). Необхідний постійний ґносеологічний рух. При тому йдеться не тільки і не стільки про фактологічні знання, скільки про концептуальні, методологічні, що формуються як результат поєднання теоретизування та емпіризму, раціоналізму.

II. Категорії, зв'язки та закономірності інституціональної взаємодії політики і злочинності. Ця складова політико-кримінологічної теорії протидії злочинності логічно впливає з системи ґносеологічних пріоритетів науки кримінології, серед яких питанням сутності злочинності та її детермінації приділяється першочергове значення. Відтак, цілком виправданим видається дотримання усталеної пізнавальної практики та визнання наступних складових предметом досліджуваної теорії в межах зазначеного її розділу.

1. *Поняття та природа політичної злочинності.* Феномен політичної злочинності настільки ж давній як і сама політична влада. З розвитком державної форми організації суспільства з'являються і перші девіації в забезпеченні її діяльності, які й досі далеко не завжди мають свою чітку кримінально-правову оцінку. Будучи сутью соціальним конструктором, політична злочинність, тим не менш, засвідчує свій іманентний щодо політичної влади характер та є специфічним продуктом інституціональної взаємодії політичних й суто кримінальних практик. Осягнення її суспільної небезпечності, конкретних проявів, видів, правової оцінки – одне

з базових завдань політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.

2. *Детермінація політичної злочинності* постає наступним предметним блоком політико-кримінологічної теорії, що в цілому відповідає логіці структури кримінологічної науки. Традиційно проблеми детермінації злочинності відносяться до числа одних з найбільш дискусійних, що зумовлено прямою залежністю шляхів їх вирішення від вихідних методологічних настанов. Відмінності в останніх породжують різноманітні метаморфози у підходах, концепціях, парадигмах, з огляду на які вибудовується чи-то факторні конгломерати, чи-то системно-упорядковані детермінаційні структури. Однак не зважаючи на широкий масив напрацювань у цьому напрямі, детермінація політичної злочинності вочевидь характеризується специфічними рисами, обумовленими своєрідним соціальним середовищем їх відтворення – політичної системи з притаманними їй внутрішніми закономірностями розвитку, механізмами самозбереження, боротьбою та компромісами.

Викладені обставини обґрунтовують доцільність та необхідність окремого дослідження проблем детермінації політичної злочинності та, відповідно, формування самостійної структурної одиниці предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності.

3. *Особистість політичного злочинця*. Безумовно, категорія «особистість злочинця» є центральною, коли йдеться про дослідження особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки, заходів профілактики й запобігання окремим політичним злочинам. Натомість, виняткового значення ця категорія набуває саме у політико-кримінологічному контексті. На відміну від злочинців неполітичного формату, політичним властиві щонайменше дві суттєві ознаки: а) наявність офіційних державно-владних повноважень; б) наявність неофіційної суспільної впливовості, обумовленої владними повноваженнями. Зазначені найбільш узагальнені риси в значній мірі підвищуються суспільну небезпечність особистості, антисуспільні характеристики якої органічно поєднують у підструктурі диспозицій, установок нігілістичні, егоцентричні екзистенціальні утворення, що продукують кримінальну активність із застосуванням інструментів політичного впливу. Більше того, як засвідчує історія, діяльність осіб з подібними характеристиками у вищих органах державної влади

досить часто формує своєрідний політико-кримінальний шлейф. Він має складну організацію та поширюється як на ідеологічні складові функціонування державного апарату від центру й до периферії, так і на інституційні аспекти реалізації публічних функцій, які змінюють свою спрямованість із сервісного обслуговування на соціальний паразитизм, а в окремих випадках – й на тоталітарно-пригнічуючий експансіонізм. В останньому варіанті форма й зміст держави набувають антагоністичного характеру діалектичної взаємодії, що неодмінно призводить до масових жертв та, як наслідок, до соціального вибуху. Відтак, роль особистості політичного злочинця у структурі політико-кримінологічної теорії не може бути недооцінена.

4. *Механізм окремого політичного злочину.* Необхідність виокремлення цієї структурної одиниці політико-кримінологічної теорії окрім вимог категоріальної повноти й послідовності диктується також низкою малодосліджених аспектів одиничного акту кримінальної активності у сфері політики. Останні, перш за все, попередньо візуалізуються у площині характеристики політичного мотиву злочину, який згадується у численних наукових й публіцистичних роботах, однак й досі викликає чимало питань стосовно його змісту.

Власною специфікою вирізняються також і криміногенні ситуації, ускладнені особливими владними повноваженнями суб'єктів політичної системи, втручанням до виконання їх службових обов'язків умовно третіх осіб – представників великого капіталу, іноземних, міжнародних політичних гравців, працівників служб іноземної розвідки тощо. До того ж різноманіття криміногенних ситуацій, що складаються при вчиненні політичних злочинів, вимагає здійснення відповідної типології з метою забезпечення належної ефективності в організації подальшого наукового пошуку найбільш оптимальних напрямів, засобів й заходів протидії політичній злочинності та запобігання політичним злочинам, ранньої їх профілактики.

Крім того при дослідженні механізму окремого політичного злочину набувають виразних контурів й проблеми посткримінальної поведінки, часто пов'язаної з поширенням легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, формування в апараті держави квазіструктур (зокрема, з числа працівників правоохоронних органів), спрямованих на забезпечення внутрішньої без-

пеки суб'єктів політичних кримінальних практик. Дослідження особливостей їх функціонування виводить на розуміння зв'язків політичної та організованої злочинності, нейтралізація яких вимагатиме неординарних підходів, що також потребують свого первинного належного наукового забезпечення.

5. *Кримінальна політична віктимологія* є окремим відгалуженням від загальної віктимології, що має зайняти своє місце у структурі політико-кримінологічної теорії. А. П. Кабанов з цього приводу зазначає, що політична віктимологія, як перспективний науковий напрям політико-кримінологічних досліджень на початку ХХІ ст. повинна набути свого належного розвитку, оскільки існує достатня правова база для аналізу проблем, пов'язаних із наданням соціально-економічної, правової та іншої допомоги жертвам політичних злочинів [12]. Підтримуючи в цілому викладену думку вченого, додамо, що не тільки і не стільки наявність правової бази аналізу є головним спонукальним чинником для активізації політико-віктимологічних досліджень, скільки актуальність загрози щодо окремих соціальних груп та й народів в цілому стати жертвами політичних злочинів. Недарма той же П. А. Кабанов – один з провідних російських дослідників політико-кримінологічних проблем – серед іншого концентрує увагу на вивченні віктимогенності політичних режимів, як їх властивості спричиняти масові жертви серед свого ж населення [13, с. 51–52]. Тож рекомендації, які потенційно можуть бути сформовані в межах зазначеного напрямку віктимології головним чином повинні спрямовуватись на формування розвинених форм громадського контролю за органами державної влади, реальне розгортання демократичних інституцій, наукове кримінологічне забезпечення державотворчих процесів, зокрема, законотворчості, в тому числі й через запровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проєктів.

Разом з тим, віктимогенність політичних режимів, як засвідчує історія, може поширюватись не лише на власне населення певної держави, а й охоплювати інші держави, цілі регіони, континенти. У зв'язку з цим, віктимологічні рекомендації мають виходити на рівень міжнародної безпеки. Події останніх років наочно демонструють недостатню ефективність багатьох з традиційних структур, покликаних забезпечувати міжнародний правопорядок. Вони виявляються неготовими реагувати на новітні ви-

клики кримінальних геополітичних, регіональних загроз. Існує гостра необхідність у перегляді засадничих положень їх функціонування, чільне місце в яких має зайняти доробок політико-віктимологічних досліджень.

6. *Протидія політичній злочинності* – є фокусом всього конгломерату складових предмету політико-кримінологічної теорії. Саме існування феномену політичної злочинності змушує адаптувати й загальну систему протидії під її особливості. Однак така адаптація – справа досить кропітка, має секторальну характеристику та принципово не обмежується виділенням лише окремого напрямку кримінально-превентивної діяльності. Окрім специфічних заходів, які, безумовно, є стрижнем запобіжної практики, розробці, обґрунтуванню та апробації підлягають також наукові положення щодо інтеграції кримінологічної, правової, економічної політики у світлі проблем протидії політичній злочинності. Вказана інтеграція має бути забезпечена кількома альтернативними стратегіями, які б були застосовувані у відповідних типових ситуаціях. Крім того розробці підлягають також питання суб'єктного складу системи протидії кримінальній активності в політичній сфері, їх правового статусу, організації функціонування в різних політичних умовах, особливості налагодження взаємодії та координації між ними, моніторингу ефективності їх діяльності, механізму протидії політичній злочинності в цілому і т. п.

7. *Фонові для політичної злочинності явища*. У кримінологічній науці фоновим для злочинності явищам традиційно відводиться скромне місце в загальнотеоретичному доробку. Через це вагомою можна вважати монографічну працю Д. О. Назаренка «Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам», яка побачила світ у 2013 році. В ній автор на основі широкого критичного аналізу існуючих підходів до природи згаданих явищ виводить інтегративне їх розуміння як асоціальних, деструктивних видів поведінки, що сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення в структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей [14, с. 463]. Гадаємо, з таким підходом є сенс погодитись та використати при змістовному наповненні аналізованої предметної ніші політико-кримінологічної теорії протидії злочинності. При цьому, враховуючи можливі варіації інституціональних взаємодій політики та

кримінальних практик, до фонових по відношенню до політичної злочинності явищ, на нашу думку, можливо віднести наступні: а) тіньовий лобізм у вищих й центральних органах державної влади; б) масова політико зумовлена пропаганда серед населення (влучним в цьому контексті видається крилатий вислів, авторство якого зазвичай ідентифікується з Козьмою Прутковим: «Якщо заговорили про патріотизм, то знайте – хтось десь щось краде»); в) монополізація фреймингу новин; г) активізація впливу приватного капіталу на діяльність органів державної влади через участь у процесі їх комплектування; ґ) тенденції правообмежувальної законодавчої практики тощо.

8. *Особливості прогнозування політичної злочинності та планування протидії їй.* Відомо, що прогнозування є однією з форм наукового передбачення і являє собою докладну розробку протікання процесів і подій, що враховує перспективи і стадії їх розвитку разом з кількісними і якісними параметрами. Воно дозволяє отримати якісно нове знання про можливу ситуацію у майбутньому. Саме необхідність отримання нового знання про майбутні зміни у кримінологічній ситуації вимагає від політико-кримінологічної теорії специфічних рекомендацій, правил, настанов, які б надавали можливості на основі узагальненого сценарію поєднувати низку розрізнених прогнозів у єдиному продукті передбаченні розвитку інституціональних взаємодій політики та злочинності. В першу чергу мова йде про використання результатів суто кримінологічних, а також державознавчих і правових прогнозів. Державознавче прогнозування визначає можливі майбутні зміни основних параметрів держави: цілей, функцій та системи органів державної влади та місцевого самоврядування, співвідношення громадянського суспільства та держави. Правове прогнозування надає інформацію про майбутній стан права: системи нормативних актів, правових відносин, суспільної правосвідомості, механізмів реалізації права тощо [15, с. 4]. Необхідним також є врахування прогнозів фінансових показників діяльності держави, внутрішньополітичної, а також геополітичної ситуації, зокрема, в розрізі виборчих кампаній, активізації політико-інтеграційних, економічних процесів регіонального масштабу тощо. І цілком зрозуміло, що виникає потреба в упорядкуванні політико-кримінологічної прогностичної діяльності за певними критеріями, розробленими типологіями та методиками. Зреш-

тою, означені інтегративні прогнози мають слугувати основою для формування планів протидії політичній злочинності, в тому числі й з урахуванням міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції, колективної безпеки та оборони, економічній та суто політичній сферах.

9. *Політичні фактори злочинності та протидія їх відтворенню.* Це група криміногенних факторів, інституційним джерелом відтворення яких є політика як сфера владарювання й боротьби за владу. Виникаючи в ній діалектичні протиріччя між формою й змістом з об'єктивною необхідністю детермінують численні дисфункції у роботі державного апарату, а через нього – й практично всіх соціальних інститутів. Саме політика через реалізацію таких своїх іманентних функцій як формування політичного курсу держави, артикуляція, агрегування та легітимізація політичної волі різних соціальних акторів, політична комунікація, пошук суспільного компромісу, задає загальний тон розвитку всієї соціальної структури. Тому й вади у політичних відносинах цілком закономірно проектується на різноманітні площини соціодинаміки, наскрізь пронизуючи їх структури (світоглядні, організаційні, ресурсні, діяльнісні тощо), інтенсифікуючи компенсаторні механізми інституціональної адаптації, зокрема й ті, що втілені у девіантних, в тому числі і кримінальних формах соціальних практик.

Найбільш виразно політичні фактори загальної злочинності відтворюються в механізмах самодетермінації через вплив політичної злочинності. Остання є крайнім проявом дисфункції політики та зумовлює найбільш резонансні коливання в криміногенній ситуації поза її межами – у широкому соціальному просторі. Тому цілком логічним видається зв'язок найбільш небезпечних й тривалих видів політико-кримінальних практик (злочинних промислів з використанням інструментів політичного управління) та радикальних, де-юре злочинних проявів соціального протесту проти їх продовження. Утвердження такої форми суспільного устрою, який академік О. М. Бандурка обґрунтовано, на нашу думку, іменує криміналізмом [16, с. 7–15], природно призводить до соціального бунту, який є відносно швидкоплинним, інтенсивним та тягне за собою суттєві потрясіння для всіх сфер суспільних відносин, пронизаних кримінальними метастазами, що прагнуть до самозбереження.

Така генеральна характеристика політичних факторів злочинності лише підкреслює їх актуальний та, водночас, малодосліджений характер. Тому наукова розробка атрибутивних і змістовних характеристик політичної детермінації злочинності постає необхідним та вельми важливим завданням для будь-якої держави взагалі та для України, як країни з нестійкою політичною системою, зокрема.

10. *Кримінологічна характеристика та запобігання окремим різновидам політичних злочинів.* Цей структурний підрозділ політико-кримінологічної теорії протидії злочинності забезпечує її структурно-гносеологічні зв'язки з проблематикою, традиційно властивою особливій частини кримінології. Відтак формується аналогічна за будовою із загальною кримінологічною теорією система знань, що забезпечує понятійно-категоріальну повноту й логічну послідовність акумулювання, розміщення та практичного використання розробок політико-кримінологічного спрямування.

Поряд з цим, вважаємо не в повній мірі обґрунтованими пропозиції окремих вчених (зокрема, А. П. Груздевої, П. О. Кабанова, Ю. М. Климової) щодо доцільності виділення низки окремих кримінологічних теорій на кшталт електоральної кримінології, кримінології інформаційної політичної злочинності, політичної терорології, кримінальної конспірології, кримінології політичного екстремізму, політичної корупції тощо. Визнаючи принципову можливість та необхідність класифікації політичної злочинності, все ж варто зауважити, що окремі види останньої не можуть слугувати достатньою підставою для формування окремих теорій, адже їх дослідження апіорі не передбачає порушення загально-теоретичної проблематики кримінологічної доктрини.

III. Протидія злочинності засобами політичного управління є блоком предмету політико-кримінологічної теорії, який сконцентований на дослідженні кримінально-превентивних можливостей політичного управління та вміщує наступні складові.

1. *Кримінологічна політика.* У Рекомендації R (96) Комітету міністрів країнам-членам ЄС відносно політики боротьби зі сучасною злочинністю в період соціальних перетворень від 5 вересня 1996 р. пропонується кожній країні ЄС мати гармонічну і раціональну політику боротьби зі злочинністю та її проявами, спрямовану на запобігання злочинності, яка включає соціальну

превенцію (наприклад, соціально-економічну політику, освіту, культуру, інформацію тощо) і ситуативну превенцію (зокрема, заходи, що спрямовані на зменшення кількісних можливостей і засобів вчинення злочинів), індивідуалізацію кримінальної репресії, більш широке застосування альтернативних [17, с. 193]. Стратегічному напрямку запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України відповідає реформаторська кримінологічна політика, яка гармонічно поєднує соціально-економічну політику країни, її культурні традиції, політичний режим, панівну ідеологію, ресурсні можливості та ін., за національною системою впливу на злочинний потенціал соціуму [18, с. 166–175]. Однак започатковані у 2014 році зміни у засадах державного будівництва в Україні, а також проблеми геополітичного, регіонального формату, екстрапольовані на складові систем захисту державного суверенітету, територіальної цілісності й втілені, серед іншого у театрі бойових дій на Південному Сході нашої країни, небувалому сплеску злочинності у сфері громадської безпеки, проти основ національної безпеки тощо, диктують необхідність у науковій ревізії існуючої досі кримінологічної політики. Переконані, що остання має виходити із впровадження *в політичній системі ідеології-руху та практики антикриміналізму*, яким слід підпорядкувати на первинному етапі реанімації параметрів життєдіяльності держави, функціональної спроможності її апарату, практично всі аспекти соціального розвитку: і у формі громадського контролю над діяльністю органів державної влади, і у формі зміни парадигми їх комплектування, і у формі трансформацій стратегій державного будівництва в цілому (починаючи від освітніх й до економічних програм) з обов'язковим переглядом доктрин безпеки країни за напрямками й відповідними інституційними перетворенням.

Таким чином, аналізований розділ політико-кримінологічної теорії протидії злочинності має інтегрувати в собі наукові знання щодо інтеграції кримінологічної політики та політики антикриміналізму як комплексної основи трансформації вектору державного будівництва.

2. *Стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність в Україні* визначені нами окремою складовою предмету політико-кримінологічної теорії протидії злочинності на підставі наявності актуальної та перспективної потреби у концептуаліза-

ції кримінальної політики й ідеології антикриміналізму в політичній практиці саме на стратегічній основі. Вироблення стратегій політико-кримінологічного впливу на злочинність в межах розроблюваної теорії має перед собою задачу упорядкування, структурування кримінально-превентивної діяльності засобами політичного управління, підпорядкування її визначеним ідеологічним засадам, загальнотеологічному вектору та типовим політичним, економічним, безпековим ситуаціям макрорівня.

В цьому контексті слід погодитись із О. М. Литвиновим у тому, що кримінологічна стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, плановірності, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їх диференціацію за рівнями та сферами застосування. Вона служить своєрідною платформою для довгострокових і перспективних планів діяльності окремих суб'єктів, убирає в себе фундаментальні надбання науки та новітні форми організації практичної сторони справи, чітко визначає засоби, у тому числі обумовлені специфікою дії механізмів реалізації довгострокової кримінологічної політики [19, с. 378–379]. В цілому стратегічні заходи за визначенням спрямовані на зміну фундаментальних основ соціального буття, культури, правосвідомості з метою зниження криміногенного потенціалу суспільства і підвищення ступеня кримінологічного благополуччя (безпеки) населення. Ефект цих заходів можуть проявитися через роки [20, с. 295–296]. Тому, коли йдеться про стратегії політико-кримінологічного впливу на злочинність слід визнавати їх інтегрованість до стратегій економічного, правового розвитку, забезпечення національної безпеки, зокрема й у контексті євроінтеграції та пов'язаних з нею опосередкованих ризиків зовнішньополітичного, фінансового, військового характеру. Втім, тим, що принципово вирізняє кримінологічну стратегію як складову політико-кримінологічної теорії протидії злочинності, є зав'язаність її на наявних та потенційних можливостях інструментів політичного управління. Останні ж прямо залежать від суб'єктів оперування ними – політичних гравців.

3. Політичні актори як суб'єкти протидії злочинності зведені в політико-кримінологічній теорії протидії злочинності до умовно самостійного гносеологічного сегменту, що може бути пояснено необхідністю первинного теоретичного осмислення місця й ролі суб'єктів політичної системи в кримінально-

превентивній практиці. Політичні партії, блоки, рухи, громадські організації, фінансові корпорації, групи тиску та інші активні учасники політичного процесу ще не були предметом належної уваги в кримінологічній науці, що змушує інтегрувати майбутні знання про їх кримінологічні функції саме до політико-кримінологічної теорії.

4. *Кримінально-превентивні політико-управлінські заходи й засоби* є останнім структурним компонентом розроблюваної теорії, в межах якого фокусується змістовна характеристика діяльності політичних акторів у ролі суб'єктів протидії злочинності. Враховуючи їх функціональні спроможності, правовий статус, законні інтереси, виробленню підлягає науковий фундамент адаптації їх діяльності до кримінологічних запитів та й зрештою потреб суспільства в убезпеченні від кримінальних загроз. Основним рівнем концентрації їх впливу гіпотетично має стати найвищий політикум, інституційним осередком яких виступають парламент, адміністрація Президента України, Національного банку України, уряд та деякі інші органи державної влади. Натомість не слід й залишати поза увагою й кримінально-превентивні можливості політичного впливу на електоральну базу. Вказана діяльність може розглядатися і як спеціально-кримінологічні, і як загально соціальні заходи.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що формування політико-кримінологічної теорії протидії злочинності – вимога часу. Викладені ж вище положення щодо структури її предмету мають модельний характер та, безумовно, передбачається подальше коригування окремих її елементів по мірі розвитку політико-кримінологічних досліджень та соціальної дійсності в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек; пер. з нім. О. С. Юдіна. – К.: «Ніка-Центр», 2011. – 407 с.
2. Бойченко В. І. Філософія історії: підручник / В. І. Бойченко. – К.: Знання, 2000. – 723 с.
3. Кизима В. О. Культурологія і сучасна методологія наукового пізнання / В. О. Кизима // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 5. – С. 13–25.
4. Бердяев Н. А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. з нем. Н. О. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – 592 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
7. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
8. Логіка : підручник / В. Д. Титов, с. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2005. – 208 с.
9. Easton D. Alternative Strategies in Theoretical Research. Varieties of Political Theory / D. Easton. – New York : Free Press, 1966. – 280 p.
10. Будко В. В. Философия науки : учебное пособие / В. В. Будко. – Х. : Консум, 2005. – 268 с.
11. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. И. А. Руденок. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – 256 с.
12. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки / П. А. Кабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990195_West_pravo_2003_2%287%29/B_3-9.pdf.
13. Кабанов П. А. Виктимогенность политических режимов как одна из проблем современной российской политической криминологии: понятие и сущность / П. А. Кабанов // Следователь. – 2003. – № 9. – С. 51–52.
14. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Золота миля, 2013. – 458 с.
15. Бакуменко В., Кравченко С. Підходи до прогнозування нормотворчої діяльності / В. Бакуменко, с. Кравченко // Збірник наукових праць Української академії державного управління при Президентіві України. – 2002. – Вип. 2. – С. 3–9.
16. Банудрка О. М. Злочинність в Україні : економіко-кримінологічний аналіз : монографія / О. М. Бандурка, М. М. Зацеркляний, Р. С. Веприцький / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. – Х. : Золота миля, 2013. – 264 с.
17. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості) / В. В. Голіна // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 193–201.
18. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства : поняття, зміст, форми реалізації / В. В. Голіна / Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – Вип. 119. – С. 166–176.
19. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності / О. М. Литвинов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 377–387.
20. Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография / С. М. Иншаков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2012. – 335 с.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2014